

HANİFİ HANCI

Ülkemizde kültürün, sanatın ve kitabın nabzının en yoğun şekilde attığı yer, yeni ve eski başkentlerimiz Ankara ve İstanbul'dur.

Bu realiteye akli başında kimsenin karşı koyamayacağını iddia edebiliriz. Bazı çevrelerin buradan hareketle durumu abartıp Anadolu'daki kültür, sanat çalışmalarını ve etkinliklerini ısrarla görmezlikten geldiği de hakikattir.

Kitaplar üzerine yazmaya karar kılmamdaki önemli saiklerin başında; piyasada görünmeyen, kitapevinin vitrinlerinden daha ziyade arka raflarda bulunan ya da saklanan, kıyıda köşede kalmış, edebî değerini her zaman koruyacak, kronik toplumsal sıkıntılarımızın çözümü için acı reçeteler öneren eserleri ve bu eserlerin sahiplerini gündeme getirmektir. Bu amacım

doğrultusunda okuduğum kitaplardan bazılarını mütevazı imkânlarım ölçüsünde, karınca-kararınca gündeme getirmeye çalışıyorum. Geçtiğimiz haftalarda Erzurum Vakfı'nın kültürel yayınlarına bir yenisini daha eklendi.

Hanifi Hancı'nın hazırladığı "Seyyahların Gözüyle Erzurum: (1254–1937)" isimli eseri hakkında anladıklarımı bana tanınan sütuna sığacak kadar yazmak istiyorum. Bu satırların müdavimlerinin bildiği üzere özellikle

yabancıların yazdığı seyahatname ve hatıralara karşı ilgim oldukça fazladır. Eser ve müellifini tanıımıyordum. Önyargılarımla işbirliği yapınca kitabı

okumadan, kitabın yerel basındaki tanıtımındaki Erzurum'a seyahat etmiş 17 yazarın eserlerinden derlenerek hazırlandığıyla ilgili haberi okuyunca, kendi kendime "Bahse konu olan seyyahların eserlerinin Erzurum ile ilgili

bölümlerinin basit bir derlemesiyle oluşmuş bir kitaptır." Dedim. Yazar ve eseri hakkında da "sıradan", "orta halli bir yazar ve eseridir" diye

düşünüyordum. Oysaki kitabı okumaya başlayınca gördüm ki her sayfasının neredeyse her satırı önceki yargılarıma atılan tokattı. "Seyyahların Gözüyle Erzurum" bu alanda okuduğum en güzel kitaplardan biridir. Yazar, emekli

edebiyat öğretmeni Hanifi Hancı'nın bildiğim kadarıyla akademik bir üniforması yoktur ve bu eser ilk kitabıdır. Eseri okuduktan sonra Sayın

Hancı'nın onlarca yıldır "Oryantalizm", "doğu-batı mücadelesi", "Batının ülkemize ve milletimize bakışı nasıldır", "milletimizin kronik hastalıkları ve

çözümleri nelerdir" gibi konu ve sorulara çalıştığını, bu alanda kafa yordüğünü çok rahatlıkla tahmin edebiliriz. Eser, 1254 ile 1937 yılları

arasında muhtelif tarih ve statüde Erzurum'da bulunmuş büyük çoğunluğu yabancı seyyahların yazmış olduğu seyahatnamelerin ve hatıraların Erzurum ile ilgili bölümlerinin ve bu bölümlerin tahlillerinden meydana gelir. Kitabın

kahramanları olan 17 seyyahın isimleri: Wilhelm Von Rubruk, Marco Polo, İbn-i Battûta, Clavijo, Tavernier, Evliya Çelebi, Tournefort, Victor Fontanier, Robert Curzon, W.R. Holmes, Theophyle Deyrolle, Fred Burnaby, Charles S. Ryan, Henry Finnis Blossie Lynch, Aleksandr Puşkin, Ahmet Refik Altınay ve İsmail Habip Sevük. Az kalsın söylemeyi unuttuyordum. Kitabın giriş kısmını

oluşturan, yazarın "Seyahat ve Seyahatname Kültürü Hakkında Bir Değerlendirme" isimli 15 sayfalık enfes yazısını daha doğrusu makalesini iki kez okuduğumu belirteyim. Bu kısımda seyahatnamelerin bizler için gerekliliğini ve batının zihin dünyasını açıklamaya yönelik vazgeçilmez kaynaklar olduğunu, yazar ustaca anlatır. Bu kitabı okumaya fırsatı olmayanların en azından girişteki bahsettiğim bu yazıyı okumalarını kesinlikle tavsiye ediyorum. Yazar, hakkımızda yazılan bu anlamdaki yazıların tamamı gerçek dışıdır, şeklinde yaklaşımının zararlı olduğunu vurgular. Bizler için bu eserlerin ne kadar elzem olduğunu şu satırları ile ifade etmeye çalışır: "...Zira yabancı seyyahların eserleri sosyal tarihimiz için son derece önemli kaynaklardır. Zaten seyahatnamelerden, hatıralardan, biyografi ve otobiyografilerden, günlüklerden, mektuplardan destek almayan bir sosyal tarih yazmak olanaksızdır. Bilhassa on altıncı ve on yedinci asırlarda yurdumuza gelen yabancı seyyahların o dönemlerin tanınmış tüccarları, bilginleri, diplomatları, şairleri olduklarını, Türkçe dâhil pek çok Doğu dillerini çok iyi bildiklerini unutmamalıyız... Osmanlı Döneminde, bütün Doğulu toplumlarda olduğu gibi bizde de geleneksel olarak bilgi; çoğu kez, şu ya da bu nedenle, yazıya geçirilmesini kendi çıkarlarına aykırı bulan veya bazı durumlarda yayılmasını zararlı sayan bir grubun inisiyatifindedir. Dolayısıyla hayati önem taşısa da bilgiye ulaşmak çok zordur. İşte bu nedenle yabancı seyyahların hakkımızda yazdıkları bilgilerin bizim belgelerimizde olmaması, belki de onların dikkate almamız gereken en önemli tarafıdır. Ayrıca yaşadığımız toplumda önemsemediğimiz, ama bizi içten çürüten bazı gerçeklerinde de bu seyahatnamelerden çıkarılabileceğini; bu eserlerdeki küçük ayrıntıların dahi bazen bize çok önemli bakış açıları kazandırabileceğini, bu bakış açılarının unuttuğumuz veya çeşitli nedenlerden dolayı ihmal ettiğimiz ya da korktuğumuz birtakım gerçeklerle bizi yüzleştirebileceğini hatırdan çıkarmamalıyız.(s.17/1s)

Özellikle de yabancı seyyahların yazdığı seyahatnamelerin revize edilerek, şerh konularak okunması gerektiğini anlatmaya çalışır yazar. Seyyahların Erzurum ile ilgili anlattıklarının ortak noktası olarak şunlardan bahsedebiliriz. Bahse konu olan tarihlerde Erzurum'un stratejik konumu, özellikle ticaret yolları üzerinde olması hep vurgulanmıştır. Erzurum'u bu öneminden dolayı Tavernier, "İstanbul-İsfahan yolu üzerindeki son Türkiye kenti", Evliya Çelebi "saadet diyarı, sağlam kale" İsmail Habip Sevük "Anadolu'nun hem kilidi hem anahtarı" diye nitelemiştir. Erzurum'un iklimi, karı ve soğuğu hakkında da hemfikirdirler. Öte yandan birçok meyve ve sebzenin yetiştiği verimli bir ova olduğunu; kaplıcalardan istifade edildiğini, orman yönünden oldukça fakara olduğunu, madenciliğin de diğer yerlere göre yoğun olduğunu birçok seyyah belirtmiştir. Seyyahlar farklı tarihlerde seyahat ettikleri için devrin siyasi olayları da seyahatnamelerde birbirinden farklılık göstermektedir. Seyahatnamelerde vurgulanan konuların ve bakış açılarının

farklılık göstermesinin başka sebepleri olarak seyyahların dini, milleti, dünya görüşü, sosyal statüsü, vicdanı sorumluluğunun farklı olması gibi birçok etken sayılabilir. Tüm bunlardan dolayıdır ki seyyahların eserleri birbirlerinden farklı gözlem ve tespitler içermektedir. Kitapta benim altını çizdiğim, önemli gördüğüm bazı noktaları paylaşmak istiyorum. 1291'de Erzurum'u ziyaret eden Marco Polo'nun Anadolu'dan bahsederken Türkiye demesi ilginçtir. Clavijo'nun 1403'te Erzurum'a yaptığı gezide önemli tarihi yapılardan bahsederken daha önceki yıllarda yapılan Çifte Minareli Medrese ile Yakutiye Medresesi'nden bahsetmemiştir. Yazar, seyyahların içerisinde en çok (36 sayfa) Evliya Çelebi'ye yer ayırmıştır. Erzurum halkının ibadete düşkün olduğunu vurgular Çelebi.(s.77) Bayburt'ta kerestecilik yapanların Çoruh nehrini kullanarak taşıma işini bedavaya getirdiklerini söyler. Tournefort, Erzurum'daki Ermenilerin çalışkanlığından bahsederken en varlıklı Ermenilerin dahi kendilerine veya başkalarına ait ipek balyalarını kurtarmak için boğazlarına kadar suya girdiklerini, buna karşılık Türklerin bu kadar gayretli olmadığını, sorumluluktan kaçtığını belirtir.(s.104) 1827'de Erzurum'da bulunan Fontanier'in saat kulesinden bahsederken Anadolu'da sadece saat kulesini Erzurum'da gördüğünü belirtir. Bu durumu Erzurum, Anadolu'nun gelişmiş şehirlerindedir diye yorumlayabiliriz. Bu kitaptaki bazı seyyahların söylediği ve benim okuduğum birçok yerde karşılaştığım olay da halkın gördüğü her Frenkliği hekim sanması. Hastalığına çözüm bulması için yardım çağrısında bulunması. 1828 -1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Erzurum'da bulunan Puşkin, şehirde dolaşmaya çıktığında dilinden şikâyet eden birçok kişiden adeta sıkıldığını belirtir. Öbür taraftan da bazı seyyahların anlattığı gibi saatleri arızalananların gördüğü her yabancıya bu saatin tamirinden kesinlikle anlanmış gibi saatini uzatması da ilginçtir. Hanifi Bey, bu olguyu ve yabancıların bunlara karşı tavrını çok güzel açıklar: "Her Avrupalıyı, her konunun tamam bilicisi olarak algılayan bu anlayışın yanlışlığı ortadadır. Ancak, yenilmiş bir medeniyetin çocukları olarak, Batı karşısında Osmanlı toplumunun nasıl bir ezilmişlik duygusuyla tavır aldığını göstermesi açısından bu yanlış algılama çok önemlidir. Çünkü ezilmişlik duygusunun tahrip ettiği toplum psikolojisinin yıkıcı etkileri daha sonra da artarak devam edecektir."(s.199) Theophyle Deyrolle, 1869'da Anadolu'da yaptığı yolculuğunu anlatırken yolların gayet güvenli olduğunu vurgular. Bu konuda Batının propagandaya yönelik çalışmalarına karşı çıkar:"..tabancamın kurşunlarını, köylere girerken ekseriye tehlikeli hücumlar yapan köpeklere kullanmıştım. Anadolu'da katliamlar, haydutluklar uydurma bir masaldan başka bir şey değildir." (s.177) Gümüşhane'de madenleri işletenlerin Rumlar olduğunu söyler. Curzon, Erzurum ovasında 171 çeşit kuşun yaşadığını belirtir. Bunların teker teker isimlerini sayar.(s.161) Kitaptaki seyahatnamelerden Puşkin'in Erzurum Yolculuğu eserinin dışındakileri okumamıştım. Bunların içerisinde en çok hoşuma gideni de Fred Burnaby

“At Sirtında Anadolu” isimli eseridir. 93 Harbi arifesinde Anadolu’da bulunan Burnaby’in gözlemleri daha rafinedir. Kendisi Batı’da söylenen “Hristiyanların kazığa oturduklarını, Ermenistan’ın bütün yollarında kancaya takılı solucanlar gibi sallandırıldıklarını vs.” iddialarının doğruluğu hakkındaki merakıyla Anadolu’yu gezmeye koyulur ve Batı’daki gazetelerin iddialarının propaganda olduğunu fark eder. Burnaby, 93 Harbi öncesi olacak savaşı koklamaktadır. Adeta başımıza geleceklerin habercisidir: “...Rusya’yla girilecek bir savaşta aynı uygulama sürdürülürse padişahın Anadolu’daki ordusu çok geçmeden mühimmatsız kalacaktı.”(s.194) Rusların Erzurum’daki faaliyetleri hakkında tafsilatlı açıklamalarda bulunur. Bununla beraber Erzurum Valisi Kurt İsmail Paşa’nın görüşleri de seyahatnamede yer bulur. Paşamızın da basiret gözünün tıkalı olduğunu anlıyoruz. Paşa Ruslarla bir savaşın çıkacağına inanmamaktadır.(s.201) Yazar, İstanbul’dan uzaklaştıkça merkezi otoritenin azaldığını söyler. Taşrada karşılaştığı Ermeni delikanlıların inek ve öküzlerin sırtında pazara gittiğini, mandaların kız alınırken takas aracı olarak kullanıldığını beyan eder. (s.204) Kurtuluş Savaşı öncesi görevi icabı bu bölgeleri gezen Ahmet Refik Altınay, savaş sonrası yerle yeksan olmuş Erzurum’u anlatır. Erzurum’u yaralanmış bir kahramana benzetir. Diğer yerli seyyah da İsmail Habip Sevük’tür. Sevük, 1937’de birçok Anadolu şehrine seyahat eder. Sevük’ün edebî dilinin çok güçlü olduğunu söylemek durumundayım. Şehrin ayakta değil de yatakta olduğunu, son yüzyılda Rusya’yla yapılan savaşa ve akıbetin şehre faturasını şöyle açıklar: “Doksan yılda Ruslarla dört kez savaştığımız bu toprak, hâlâ bu vuruşmalara ait ‘kızıl hatıraların’ izleriyle doludur”(s.255) Sevük, Erzurumluların savaş yıllarında vatan için hep önde koştuğunu, fedakârlık yaptığını ama savaş sonrası hep unutulduğunu şöyle anlatır: “...Şark tarafından ne vakit bir harp patlarsa devlet hemen bağırdı: ‘aman kahraman Erzurum’ amana zamana lüzum yok; mademki kahramandır, balını yapan arı gibi o da kahramanlığını yapacak. Kahraman her harpte yapacağını yaptı ve devlet her harp bitiminde kahramanını unuttu. Kan akıtmak, Erzurum en önde; imar etmek, Erzurum çok uzakta vatana olan borcun hiçbir vakit sonu olmaz; fakat bu serhat beldesi vatana borcundan ziyade vatandan alacaklıdır.”(s.250) DEĞERLENDİRME 1254 -1937 yılları arasında şehri ziyaret eden seçilmiş 17 seyyahın Erzurum’la ilgili gezi notlarını ve gözlemlerini içerir eser. Fotoğraf, gravür ve haritalarla desteklenen eserin uzun bir emeğin mahsulü olduğunu söyleyebiliriz. Yazar, seyahatnamelerden alıntılanan her bölümü satır satır masaya yatırarak irdelemeye çalışmıştır. Özellikle yabancıların ülkemizi ve toplumumuzu anlatan tespitlerinin arka planını yansıtmaya özen göstermiştir. Bunları yaparken fikri donanımın dolgunluğu hemen dikkat çekmektedir. Hanifi Hancı gibi aydınlarımızın varlığı bu topraklardaki siyasî ömrümüzün uzunluğuyla doğru orantılıdır diye düşünüyorum. Son olarak sağlık içinde

verimli çalışmalar sürdürmesi dileyerek satırlarıma son veriyorum. [*]
Eğitimci, E-posta: ikizkuyu@yahoo.com [1] Hanifi Hancı, Seyyahların
Gözüyle Erzurum, 267 sayfa,I.basım, 2009, İstanbul,Er-Vak Yayınları